

Володимир Бабка

ПОЛІТИКА ПАМ'ЯТІ В УКРАЇНІ
(2005 – ПОЧАТОК 2010 РР.):
КЛЮЧОВІ ТЕНДЕНЦІЇ

Охарактеризовано ключові прояви української політики пам'яті в період президентства В. Ющенка. Основну увагу звернено на віктимізацію історичного нарративу, динаміку війни пам'ятників та збереження елементів радянської пам'яті в державній

меморіальній політиці. Розкрито питання спадкоємності меморіальних ініціатив у період президентства Кучми та Ющенка.

Ключові слова: історична пам'ять, політика пам'яті, війни пам'ятників, моделі пам'яті, віктимізація пам'яті.

Babka V. Politics of Memory in Ukraine (2005 – beg. 2010): Key Trends. *The key manifestations of Ukrainian politics of memory during the presidency of Viktor Yushchenko were characterized. The main attention was paid to the victim of historical narrative, dynamics of wars of monuments and conservation the elements of the Soviet memory at the state politics of memory. The continuity of commemorative initiatives during the presidency of Kuchma and Yushchenko was reflected.*

Key words: *historical memory, politics of memory, wars of monuments, models of memory, victim of memory.*

Період президентства Віктора Ющенка є ключовим етапом становлення сучасної державної політики пам'яті в Україні, що ознаменувалось інституціоналізацією цієї сфери та активізацією відповідних практик. Ці тенденції стали прямим наслідком розгортання державотворчих процесів у попередній період незалежності. У той же час, розуміння ключових засад тієї політики, причин її успіхів та провалів дозволяє з'ясувати причини багатьох майбутніх суспільних процесів. Зокрема, з весни 2014 р. розпочалася зміна стандартів меморіальної політики, яка багато в чому є поверненням до стратегій 2005 – поч. 2010 рр. Саме тому важливо враховувати минулий досвід для уникнення помилок у майбутньому та більш ефективного втілення проекту національної консолідації.

Розгляду політики пам'яті в Україні присвятили свої дослідження К.Баханов, О.Волянчук, В.В'ятрович, В.Гриневиц, Я.Грицак, Ю.Зерній, В.Кравченко, В.Кулик, О.Міллер, С.Набок, А.Портнов, В.Солдатенко, Ю.Шаповал та інші вчені. Основна увага в їх розвідках присвячена тематиці комеморативних практик, процесам формування місць пам'яті, суспільним оцінкам історичних подій та постатей, позитивам та недолікам меморіальної політики, а також рекомендаціям щодо її вдосконалення. Однак недостатньо уваги надано зв'язку політики пам'яті з розгортанням

загальних політичних процесів. Оцінюючи отримані результати, переважно робиться акцент лише на державній політиці як ініціативах конкретного президента, при цьому ігнорується важливість участі в ній політичних партій (особливо опозиційних). Потребують більш детального розкриття механізми і тенденції розгортання війни пам'ятників. Тому саме ці моменти є ключовими завданнями, на яких буде звернено увагу в статті.

Війна пам'ятників

Політичне протистояння між Сходом і Заходом країни в період президентства В.Ющенка значно загострилося. Понад те, воно перейшло в меморіальну площину, виявившись як «війна пам'ятей», а конкретніше – «війна пам'ятників». Учасниками цієї символічної війни були Президент, політичні партії (переважно Компартія, Партія Регіонів та ВО «Свобода»), міські та обласні адміністрації, суди, офіційні та неофіційні громадські організації радикального спрямування, місцеве населення, що брало участь у відповідних церемоніях. У більш загальному плані цю боротьбу можна розглядати як таку, що була ініційована центральними політичними партіями протилежного спрямування (влади й опозиції), а здійснювалася силами адмінресурсу місцевих еліт та мобілізованого електорату.

Протягом 1990-х – I пол. 2000-х рр. війна пам'ятників проходила переважно на фронтах українсько-польського та українсько-угорського минулого. Символічне протистояння розгорталася на територіях Волині, Галичини й Закарпаття. Адвокатами відповідних контрпам'ятей виступали зовнішні сили – польська та угорська адміністрації [6, с. 58]. В період президентства В.Ющенка вдалося залагодити ці суперечки і досягти примирення, зокрема, в польському питанні. Натомість нове вогнище протистояння розгорілося на фронті зіткнення української національної історії з російсько-імперською та радянською. У цьому разі війна пам'ятників накладалася на міжпартійне та міжрегіональне протистояння. Вона проходила як внутрішньополітична боротьба з гласним чи прихованим втручанням Росії.

У протистоянні війни пам'ятників можна умовно виділити три стратегії поведінки учасників протистояння, що відстоювали протилежні моделі пам'яті (українську націоналістичну та російську імперсько-радянську):

1. «Дислокація сил» – намагання захопити й утримати якнайбільший масив ландшафту пам'яті (А.Киридон), встановлення пам'ятників, що дискредитують супротивника.

2. Стратегія витіснення суперника – перешкоджання адміністративними методами встановленню небажаних пам'ятників.

3. «Партизансько-диверсійна» боротьба – прямий напад, учинення актів вандалізму.

Умовна дислокація сил відбувалася таким чином. У Західній Україні активно вшановувався культ ОУН-УПА, встановлювалися пам'ятники жертвам радянського режиму та героям, що перебували під заборонаю в СРСР. У той же час на Півдні та Сході зводилися монументи діячам російської імперії та Радянського Союзу. В Херсоні в 2004 р. відкрито пам'ятник Григорію Потьомкіну. В Одесі та Севастополі з'явилися пам'ятники імператриці Катерині II. Пам'ятник графу М.Воронцову восени 2010 р. відкрито в Бердянську. У 2007 р. у Сімферополі та Луганську були відкриті пам'ятники «Жертвам радянського народу, які загинули від ОУН-УПА». В тому ж 2007 р. у Львові як альтернативу встановлюють пам'ятник «Жертвам голодомору-геноциду та депортацій ХХ століття».

Для витіснення суперника з символічного простору застосовувалися рішення судів та міських рад, які не давали згоди на встановлення окремих монументів, ухвалювали постанови щодо демонтажу наявних пам'ятників. Показовими були дії Харківських властей, що прийняли ухвалу про демонтаж в області пам'ятників, присвячених вшануванню УПА*, та всіляко перешкоджали відкриттю пам'ятника гетьману І.Мазепі в місті й області. До цього прикладу також належить заборона Полтавською міськрадою встановленню монумента уродженцю Полтави С. Петлюрі. Причи-

* У 1992 р. в Харкові, в першому місті на Сході України, місцеві націоналісти встановили пам'ятний камінь на вшанування Української Повстанської Армії. Саме проти нього було спрямоване відповідне рішення Харківської облради.

нами таких рішень визначалися суперечливість цих історичних діячів. Частково сюди ж можна віднести і рішення Адміністрації Президента щодо демонтажу пам'ятників та перейменування вулиць, присвячених символам радянського минулого. В своєму виступі в 2009 р. на мітингу пам'яті жертв політичних репресій у Биковнянському лісі В.Ющенко наголосив: *«Упродовж 2007–2008 років в Україні демонтовано понад 400 пам'ятників діячам комуністичного режиму, організаторам голодомору, політичних репресій 1937–1941 років. Перейменовано понад 3 тисячі топографічних назв, які носили їхні імена»* [цит. за 14]. Мабуть, найбільш помітним серед них був демонтаж пам'ятника С.Косіору в Києві до річниці Голодомору (20 листопада 2008 р.). Та все ж, мотиви ініційованої Президентом дерадянізації символічного простору були спершу меморіальні (збереження пам'яті про трагедії радянської доби) і значно меншою мірою політичні (дискредитація ідеологічного опонента).

Партизанська (чи диверсійна) стратегія боротьби у війні пам'ятників була результатом надмірної політизації оцінок минулого та перенесення протистояння з політичної площини на громадську. Наприклад, відповідальність за ряд антиукраїнських акцій вандалізму взяла організація «Євразійська спілка молоді» – українська філія «Міжнародного євразійського руху» з центром у Москві, метою якого є формування Євразійської імперії. Напади відбувались як на радянські й російські символи, так і на українські національні постаті, чи навіть символи державності. Два рази (у 2005 та 2007 рр.) був знищений бюст Пушкіна, що містився на будівлі Російського культурного центру в Львові. У 2009 р. постраждав пам'ятник Леніну в Києві. В 2007 р. були зруйновані пам'ятні знаки з символами української державності на Говерлі. В тому ж році невідомі двічі обливали фарбою монумент Пам'яті Героїв Крут на Чернігівщині, залишили надписи «Слава Росії», а до того ще й підпалили фарбу. Детально динаміку умовних здобутків і втрат у війні пам'ятників представлено в Таблиці 1, де акції меморіального характеру згруповані за територіальним, хронологічним та семантичним зв'язками. За черговістю здійснення їх розділено на три умовні групи: «атака», «контратака», «жертва».

Таблиця 1.

Війни пам'яті як війни пам'ятників в Україні

«Атака»	«Контратака»	«Жертва»
<p>8 травня 2005 р. Пам'ятник «Жителям Луганщини, загиблим від рук карателів-націоналістів з ОУН-УПА», встановлено в Луганську.</p>	<p>5 червня 2008 р. Пам'ятник жертвам політичних репресій, в'язням катівень і таборів відкритий в Ужгороді.</p>	<p>25 червня 2009 р. Пошкоджено пам'ятник жертвам політичних репресій в Ужгороді.</p>
<p>2006 р. Експонування у Музеї історії і культури Луганська виставки до 125-річчя радянського маршала К.Ворошилова.</p>	<p>10 квітня 2007 р. Музею при Київській міській організації Товариства Меморіал імені Стуса дано назву «Музей радянської окупації України».</p>	<p>19 жовтня 2007 р. Були зруйновані пам'ятні знаки з символами української державності на Говерлі.</p>
<p>29 січня 2006 р. Пам'ятний знак Героям Крут встановлено в Харкові.</p>	<p>Жовтень 2006 р. Рішення Харківської облради про демонтаж пам'ятників УПА.</p>	<p>20 грудня 2006 р. У Харкові вандали знесли пам'ятний камінь на вшанування УПА, що був встановлений ще в 1992 р.</p>
<p>25 серпня 2006 р. Відкрито Меморіал битви під Крутами на Чернігівщині.</p>	<p>21 травня 2007 р. 28 вересня 2007 р. Монумент Пам'яті Героїв Крут на Чернігівщині двічі залито фарбою.</p>	<p>22 жовтня 2007 р. Пам'ятник учасникам Січневого повстання 1918 року в Києві розмалювали червоною фарбою.</p>
<p>23 травня 2007 р. В Полтаві на місці майбутнього пам'ятника С.Петлюрі встановлений пам'ятний камінь.</p>	<p>19 вересня 2007 Заборона міськрадою Полтави встановлення пам'ятника Петлюрі в місті. 4 жовтня 2007 р. Демонтаж пам'ятного каменя.</p>	<p>12 жовтня 2007 р. Пам'ятник Петру І в Полтаві облили червоною фарбою.</p>

ІШЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

«Атака»	«Контратака»	«Жертва»
<i>Серпень 2007 р.</i> У Львові встановлено пам'ятник «Жертвам голодомору-геноциду та депортацій ХХ століття».	<i>14 вересня 2007 р.</i> У Сімферополі відкритий пам'ятник «Жертвам радянського народу, які загинули від рук посібників фашистів – ОУН-УПА».	<i>25 вересня 2007 р.</i> Пам'ятник жертвам УПА в Сімферополі облили червоною фарбою.
<i>13 жовтня 2007 р.</i> Пам'ятник С.Бандері відкрито у Львові.	<i>27 жовтня 2007 р.</i> В Одесі споруджено пам'ятник засновникам міста з центральною постаттю Катерини II.	<i>2 лютого 2010 р.</i> Пам'ятник засновникам Одеси залили фарбою.
<i>9 червня 2008 р.</i> Міськрада Харкова не дала дозволу на спорудження пам'ятника І.Мазепі в місті.	<i>11 вересня 2008 р.</i> Пам'ятник І. Мазепі й Карлу XII встановлений у с. Дігтярівці на Чернігівщині.	<i>23 серпня 2009 р.</i> Спроба вандалізму щодо пам'ятника І.Мазепі в Чернігові.
<i>14 червня 2008 р.</i> Пам'ятник П. Конашевичу-Сагайдачному як засновнику українського флоту відкрито у Севастополі.	<i>15 червня 2008 р.</i> У Севастополі відкрито монумент Катерині II.	<i>Кін. жовтня 2008 р.</i> Пам'ятник Катерині II в Севастополі облили жовтою і синьою фарбою.

Як бачимо, це були не розрізнені дії, а пов'язані між собою акції політичного впливу, що відбувалися за принципом зворотного зв'язку: стимул → реакція → відповідь на реакцію. Безпосередній зв'язок протилежних меморіальних ініціатив та їх політичний характер відзначив директор Інституту археології НАНУ П.Толочко, який наголошував: «Якщо спалюжили пам'ятник якомусь діячеві часів соціалізму, то у відповідь на це обов'язково зіпсують пам'ятник якомусь діячеві національно-визвольного руху. І це замкнуте коло, в якому опинилася наша ідеологічна ситуація, і ми з нього вийти ніяк не можемо» [цит. за 16]. Історик

К. Баханов так визначив механізм цього зв'язку: «Відкриття нового пам'ятника порушує рівновагу місць пам'яті, і політичні сили, зорієнтовані на інший тип історичної пам'яті, ініціюють встановлення «вигідного» для них монумента» [4, с. 211]. Політизованість війни пам'ятників доводить і той факт, що найбільш гостра фаза «боїв за меморіальний простір» прийшлася на літо-осінь 2007 р., тобто відбувалася на тлі позачергових парламентських виборів.

Історики І. Гирич та Ю. Шаповал у своїй праці наводять дані соціопитувань щодо ставлення населення до демонтажу пам'ятників. Опитування «Українського демократичного кола»^{*} показало такі результати: 51,4% опитаних виступають проти демонтажу радянських пам'ятників, 15,1% – вважають, що такі акції зараз не актуальні, 11,3% – безумовно виступають за демонтаж, а 12,2% – лише за погодженням з місцевою громадою. Цікавими виявилися результати інтернет-опитування, де респондентам пропонувалось обрати: «Який з пам'ятників в Україні, на Ваш погляд, необхідно демонтувати?». Як наслідок: третина опитаних (34,4%) схилилася до того, що все необхідно залишити на своїх місцях, 18,9% виступали за демонтаж радянських пам'ятників, ще 16,3% – за знесення пам'ятника Леніну і 7,5% – Катерині II, 13,8% – С. Бандері, 5,4% – Р. Шухевичу, 3,7% – Незалежності в Києві [3, с. 27–28]. Отож, загалом 42,7% опитаних підтримали демонтаж пам'ятників постатям радянської та імперської історії, а 19,2% – представникам українського націоналістичного руху. Підтримку знесення монумента Незалежності можна трактувати двояко: з одного боку – це вияв нелояльності до української державності, з іншого, і що більш вірогідно, – сприйняття ілюзорності незалежності, розчарування в її здобутках.

Віктимізація національної пам'яті

Основною негативною тенденцією державної історичної політики періоду Ющенка, яка цілком лежить на відповідаль-

^{*} Опитування проведене в травні 2007 р. Вибірка становить 1208 респондентів.

ності Президента, була віктимізація національної пам'яті. Словник Українського інституту національної пам'яті під «віктимізацією пам'яті» розуміє: а) *накопичення й закріплення афективних змін у колективній пам'яті певної нації, пов'язане з тривалою трагічною (драматичною) історією, впливом масштабних історичних катастроф тощо*; б) *свідоме селекціонування у ході розробки національного гранд-нарративу переважно негативного опису та інтерпретацій подій минулого, цілеспрямоване насадження інформаційно-психологічними механізмами у масовій свідомості односторонньо негативних (гіпертрофованих) уявлень про минуле* [6, с. 59]. В конкретній політиці така характеристика виявилась як намагання зобразити українців нацією-жертвою, що постійно зазнавала гноблення, утисків, репресій від зовнішніх сил.

Перелік трагічних подій-символів, що особливо були актуалізовані в період Ющенка, такий: Батуринська трагедія, знищення Запорозької Січі 1709 та 1755 рр., битва під Крутами, Голодомор, репресії, насильницька радянізація Західної України, німецька окупація, Бабин Яр, операція «Вісла», дисиденти, Чорнобиль. Позитивними героїчними сюжетами були: трипільська культура, прийняття християнства на Русі, створення української козацько-гетьманської держави, перемога в Конотопській битві, державність в часи УНР, Акт Злуки, створення УПА. За емоційним наповненням та повторюваністю вшанування мартиролог переважав героїчні сюжети. Адже якщо скорботні символи – Крути, Голодомор, Чорнобиль – вшановувалися щорічно. То серед позитивних – хіба що День Соборності святкувався щороку. Інші відзначалися одноразово як річниці відповідних подій.

Частково ефект віктимізації минулого можна простежити на основі соціологічних показників зміни настрою населення. Таке соціологічне дослідження проводилося спільно Фондом «Демократичні ініціативи» та Центром Разумкова протягом 2005–2012 рр. [15]. Респондентам пропонувалося питання: «Як Ви можете охарактеризувати свій настрій протягом останнього місяця?». За результатами опитування можна простежити зміни емоційного настрою населення України, які представлені на Рисунку 1.

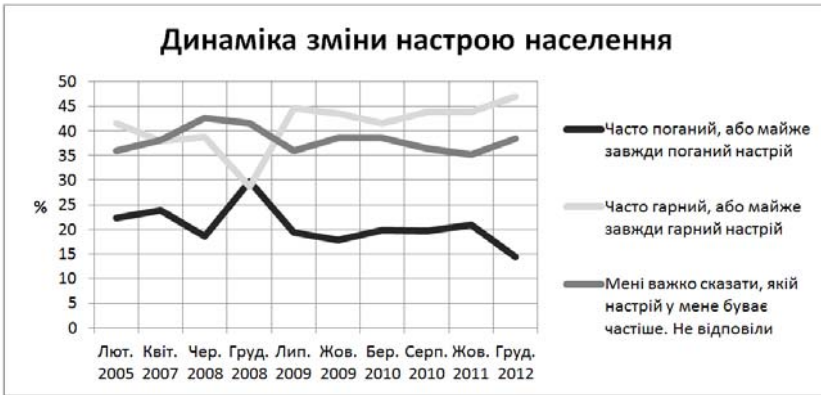

Рис. 1. Динаміка зміни настрою населення України (2005–2012 рр.)

Це опитування демонструє, що найбільш помітні зміни емоційного стану українців відбулися з червня по грудень 2008 р., а саме – в листопаді – грудні, адже питання ставилося про настрій протягом останнього місяця. Зокрема, відбулося різке збільшення частки тих, у кого часто або завжди був поганий настрій (з 18,6 до 29,7 %) і зменшення кількості осіб, в який був переважно гарний настрій (від 38,8 до 28,7 %). Зміни на 10% протягом короткого періоду є досить значимим показником. Крім того, важливим є те, що кількість осіб з поганим настроєм перевищила тих, у кого він був переважно хороший. Також в 2008 р. спостерігалось деяке зростання кількості осіб, яким було важко визначити, який емоційний стан у них буває частіше.

Восени 2008 р. відбулися дві події, що мали мінорне емоційне сприйняття: фінансово-економічна криза та вшанування 75-тих роковин Голодомору. Тому можна стверджувати, що саме ці чинники в синергії стали причиною різкого емоційного спаду. Це також учергове доводить, що оцінка історичних подій несвідомо накладається на сприйняття сучасних здобутків і втрат. Актуалізація історичних перемог на тлі сьогочасного економічного розвитку резонує і призводить до піднесеного суспільного стану. І навпаки, акцентування уваги на трагедіях у період політичних криз веде до соціальної депресивності (Див. Рисунок 1).

Науковці, що розглядали історичну політику відповідного періоду, одноголосно не схвалюють процес віктимізації націо-

нальної пам'яті. Переважання трагедійного меморіального ряду призводило до посилення депресивних суспільних настроїв, а «чорно-біле» представлення минулого в форматі «злочинець – жертва», на думку львівського історика В.Расевича, сприяло перенесенню вини за українські страждання на сучасну Росію [11]. Архаїзація та віктимізація національної історії породжувала відповідне світобачення. За влучним висловом Л. Нагорної, «психологія обійденості, ущемленості, травм так нав'язливо прищеплювалася вітчизняному соціуму, що стала частиною його фрактальної матриці і психічного несвідомого» [5, с. 11–12].

Справедливо наголошував на негативних наслідках представлення України як постійної жертви, що «знаходилася на становищі колонії, лише експлуатованої й пригнобленої москалями», історик В. Солдатенко. На його думку, побудова національної пам'яті виключно на негативних прикладах «виховує комплекс історичної неповноцінності, психічної вторинності, невпевненості у власних творчих здібностях» і, як результат, відсутність впевненості в перспективах майбутнього розвитку [12, с. 21].

Загалом недоліки й негативні наслідки віктимізації національної історії полягали в наступному: 1) формування в суспільстві комплексу жертви, що спричинює появу депресивних суспільних станів; 2) представлення в історичному наративі українського народу як пасивного об'єкта зовнішнього впливу – формування комплексу історичної неповноцінності, що не стимулювало відчуття відповідальності за сучасну розбудову держави та формування активного громадянського суспільства; 3) «демонізація» радянського минулого – маргіналізація старшого покоління, яке зберігало радянську ідентичність та пам'ять про нерепресивне повоєнне життя в СРСР; 4) формування образу зовнішнього ворога в особі імперської чи радянської влади – заострення міждержавних відносин з Російською Федерацією. Крім того, переважання трагедійності породжувало запит на героїчні сюжети – чим вчасно скористався В.Янукович, за президентства якого відбулося повернення героїчного культу Великої Вітчизняної війни.

Збереження елементів радянськості

Попри активну антирадянську риторику політика пам'яті Президента В.Ющенко не була кардинальним, цілковитим і остаточним розривом зі спадщиною СРСР. На думку А. Портнова, це було

викликано потребою уникнення конфліктів, примирення та єднання нації [8, с. 79]. Натомість К.Баханов вважає причиною такої «залишкової» амбівалентності необхідність лавіювати між різними політичними силами. Як приклад, вшанування одних і тих самих подій у координатах різних моделей пам'яті: Указ Президента № 892/2007 «Про відзначення партизанської слави» від 18.09.2007; Указ № 966/2007 «Про відзначення 65-ї річниці створення УПА» від 12.10.2007 [4, с.209]. Чи навіть підписання в один день указів протилежного характеру «Про нагородження ювілейною медаллю «65 лет Победы в Великой Отечественной войне 1941–1945 гг.»» (№ 190/2009) та «Про відзнаку Президента України – Хрест Івана Мазепи» (№189/2009). Обидва укази від 26 березня 2009 р. Щоправда, як зазначено в першому з них, нагородження єдиною ювілейною медаллю було затверджено згідно з рішенням Ради глав держав СНД.

Поєднання елементів націоналістичного та радянського наративу простежується в риторичі публічних промов В. Ющенко. Зокрема, Президент у своїх виступах до 9 Травня оцінював перемогу над нацизмом як здобуток української державності. Серед героїв війни в одному ряді він називав: радянського письменника Олесь Гончара; поетесу та діячку українського націоналістичного руху Олену Телігу; військового, який брав участь у встановленні знамена перемоги над рейхстагом, але не ввійшов до радянського героїчного пантеону, Олексія Береста. Інший приклад еkleктизму історичних постатей – згадка в одному контексті генерала Миколи Ватутіна, що був убитий УПА, і головнокомандувача цієї армії Романа Шухевича [8, с. 79–81].

На рівні меморіального простору також було здійснено спроби примирення радянської та національної пам'ятей. Як-от, 11 вересня 2006 р. на Волині був відкритий пам'ятний знак примирення воїнів УПА і радянських солдатів. На початку вересня 2007 р. спільний пантеон українців, що воювали в УПА та Радянській армії, відкрито також на Івано-Франківщині [7]. Примітно, що такі монументи споруджувалися саме на теренах Західної України. Навряд чи вони були б сприйняті на Південному Сході, де, на противагу, відкривалися місця пам'яті антагоністичного характеру.

Соціологічна служба Центру Разумкова в грудні 2005 р. провела опитування щодо шляхів вирішення взаємних історичних образ між українцями. Респондентам були запропоновані два варіанти: 1) Потрібно, щоб винні обов'язково були покарані,

навіть через багато років; 2) Потрібно примиритися і вважати, що не було ані правих, ані винних. Результати за регіональним розподілом продемонстрували, що на Заході та Сході абсолютно однаковий відсоток тих, хто виступав за покарання винних – 27,2%, що менше ніж у Центрі та Півдні – 32,2 та 32,9%, відповідно. Натомість опитаних, що виступали за примирення, найбільше саме на Заході (57%), а найменше на Сході (49,2%) [10].

Причиною меншого прагнення до примирення можна вважати те, що у відповідних областях з ініціативи Партії Регіонів і Компартії України та за підтримки місцевого населення формувалися місця пам'яті, які посилювали суспільний розкол. Наприклад, 8 травня 2005 р. відкрито пам'ятник «Жителям Луганщини, загиблим від рук карателів-націоналістів з ОУН-УПА», 14 вересня 2007 р. – пам'ятник жертвам УПА під промовистою назвою «Постріл у спину» відкрито в Сімферополі. Крім того, подібні меморіальні знаки в 2008 р. відкриті в м. Одесі, м. Сватове Луганської обл. та с. Уланове Сумської обл.

Примітно, що сімферопольський пам'ятник було відкрито за два тижні до позачергових парламентських виборів 2007 р. та за активної участі Компартії України. На мітингу звучала риторика захисту радянської історії й протидії відродженню фашизму. Гасла, виголошені лідером комуністів П. Симоненком, мали войовничо-революційне наповнення: *«Ми, Компартия України, починаємо нову сторінку нашої політичної боротьби – це боротьба за відродження історичної правди»*. Суперниками у цій боротьбі були політичні опоненти та Президент, на що було прямо вказано: *«При підтримці Ющенка, БЮТ і «Нашої України» відроджується неофашизм. Прийшов час політичними методами знищити ту заразу, яка відроджує неофашизм»* [цит. за 2]. Зрозуміло, що ці заклики мали суто агітаційний характер і до справжнього розкриття історичної правди чи збереження пам'яті були мало причетні, а звинувачення в загрозі неофашизму – штучно гіперболізовані та сфабриковані.

Такі дії є прикладом маніпулятивних виборчих технологій, спрямованих на мобілізацію електорату (відповідно до типології, запропонованої О.Бойком). Зокрема, був використаний прийом т. зв. «боротьби проти спільного ворога»: штучне формування образу ворога; навішування відповідного ярлика на політичного опонента; роздмухування стану загрози від нього, загострення тривожності виборців; формування мотиву голосування на виборах як

спільної боротьби з ворогом [1, с. 376]. Це в чергове доводить – використання партіями історичної пам'яті відбувається заради реалізації політичних інтересів (як засіб), а не для збереження пережитого досвіду як самоцінності (як мета).

Подібні акції абсолютно не сприяли міжрегіональному примиренню. Опитування того ж Центру Разумкова показало, що з 2005 по 2009 в Україні зросла кількість осіб, що виступали за покарання винних в історичних протистояннях (від 29,7 до 35,8 %). У той же час, прихильників примирення стало менше половини (46,2% в 2009 проти 51,6% в 2005 р.) [9].

Опитування Фонду «Демократичні ініціативи» демонструє, що ставлення населення до УПА, зокрема необхідності надання їм статусу учасників національно-визвольних змагань, корелюється з прихильністю до політичних партій. Так, визнає відповідний статус переважно електорат «Нашої України» (70%) та БЮТ (57%), виступають проти виборці Партії Регіонів (70%) й КПУ (90%) [13]. Це пояснює той факт, чому комуністи обрали зазначену тактику агітації. Адже питання соціального захисту населення апріорі є в програмах усіх політичних партій. Натомість саме оцінка минулого найбільше увиразнює електорат комуністів.

Хоча державну політику пам'яті в період президентства В.Ющенка прийнято розглядати як якісно новий етап, однак основне кардинальне оновлення відбулося в засобах та механізмах упровадження цієї політики. Натомість тематична наповненість цієї політики в основній масі вже була артикульована в період президентства Л.Кучми. Навіть найбільш суперечливі сюжети (Батуринської трагедії, Голодомору, ОУН-УПА), які були основою меморіальної політики третього Президента і викликали шквал критики, почали вшановуватися за його попередників. Відмінність полягала в інтенсивності їх реалізації. До В.Ющенка багато проектів були започатковані, але не завершені, як-то: оцінка постаті І.Мазепи та діяльності ОУН-УПА, вшанування пам'яті жертв Батурина, Крут, Голодомору, репресій. Тому в цьому плані його меморіальні ініціативи дійсно були актуалізацією політики пам'яті. Навіть створення Музею радянської окупації України розпочалося в період Л. Кучми. За В. Ющенка він лише отримав відповідну назву. Детально перелік меморіальних акцій, що були розпочаті в період президентства Л.Кучми та втілені В.Ющенком, наведено в Таблиці 2.

Таблиця 2.

Спадкоємність меморіальних акцій періоду президентства
Л.Кучми та В.Ющенка

Події, Символи	Період Л.Кучми	Період В.Ющенка
Українсько-шведський союз гетьмана Мазепи та короля Карла XII	1997 р. Пам'ятний знак на місці зустрічі гетьмана Мазепи та короля Карла XII (с. Дігтярівка Сумської обл.).	9 жовтня 2007 р. Указ Президента України про відзначення 300-річчя виступу І.Мазепи та укладення українсько-шведського союзу. 2008 р. Пам'ятник гетьману Мазепі та королю Карлу XII на Чернігівщині (с. Дігтярівка).
Батуринська трагедія	1991 р. Перший меморіальний знак у Батурині. 14 червня 1993 р. Кабінет Міністрів України схвалив постанову «Про державний історико-культурний заповідник «Гетьманська столиця»	16 листопада 2007 р. Державному заповіднику «Гетьманська столиця» надано статус національного. 2008–2009 рр. Відкриття відновлених Замкової церкви, палацу Розумовського й Батуринської фортеці.
Битва під Крутами	2000 р. Початок проектування пам'ятника Героям Крут 24 січня 2003 р. Розпорядження Президента про вшанування пам'яті Героїв Крут.	25 серпня 2006 р. Відкрито Меморіал битви під Крутами. 14 жовтня 2008 р. Відкрито другу чергу Меморіального комплексу «Пам'яті Героїв Крут».
Голодомор	19 лютого 1993 р. Президент України Л. Кравчук видав указ «Про заходи у зв'язку з 60-ми роковинами голодомору в Україні».	11 липня 2005 р. Указ Президента України: «Про додаткові заходи щодо увічнення пам'яті жертв політичних репресій та голодоморів в Україні».

Події, Символи	Період Л.Кучми	Період В.Ющенко
	<p><i>26 листопада 1998 р.</i> Президент України видав указ «Про встановлення Дня пам'яті жертв голодомору».</p> <p><i>25 листопада 2000 р.</i> Уперше в Україні відзначався День пам'яті жертв голодомору та політичних репресій.</p> <p><i>20 березня 2002 р.</i> Указ Президента «Про заходи у зв'язку з 70-ми роковинами голодомору в Україні».</p> <p><i>Березень 2004 р.</i> Конкурс на кращий проект меморіального комплексу пам'яті жертв голодомору та репресій.</p>	<p><i>28 листопада 2006 р.</i> ВРУ прийняла Закон «Про Голодомор 1932 – 1933 років в Україні».</p> <p><i>28 березня 2007 р.</i> Указ Президента України «Про заходи у зв'язку з 75-ми роковинами Голодомору 1932–1933 рр. в Україні».</p> <p><i>24 листопада 2007 р.</i> Всеукраїнські акції «Свічка пам'яті».</p> <p><i>22 листопада 2008 р.</i> Відзначення 75-х роковин Голодомору. Відкриття Меморіалу пам'яті жертв голодоморів.</p>
<p>ОУН і УПА</p>	<p><i>1997 р.</i> За постановою Кабміну створена Урядова комісія при Інституті історії України НАН України – робоча група з вивчення та оцінки діяльності ОУН-УПА.</p> <p><i>2004 р.</i> Оприлюднені висновки цієї комісії.</p>	<p><i>2005 р.</i> Вихід монографії «Проблема ОУН-УПА» за результатами роботи комісії.</p> <p><i>14 жовтня 2006 р.</i> Указ Президента України «Про всебічне вивчення та об'єктивне висвітлення діяльності українського визвольного руху та сприяння процесу національного примирення».</p>

ІШЕНД ім. І.Ф. Кураса НАН України

Події, Символи	Період Л.Кучми	Період В.Ющенка
Українсько-польське минуле	<p><i>Квітень 1996 р.</i> Початок роботи спільної українсько-польської комісії істориків та архівістів з вивчення документів архівів спецслужб.</p> <p><i>11 липня 2003 р.</i> Пам'ятник українсько-польському примиренню «Пам'ять – скорбота – єднання» у Волинській області.</p> <p><i>6 листопада 2003 р.</i> Меморіал пам'яті загиблих у березні 1943 р. поляків та українців відкрито на Рівненщині.</p>	<p><i>24 червня 2005 р.</i> Урочисте відкриття Меморіалу воїнам УГА та польський військовий «Цвинтар Орлят» у Львові, за участю президентів двох країн.</p> <p><i>2006 р.</i> Спільне українсько-польське вшанування роковин операції «Вісла»</p>
Війна в Афганістані	<p><i>Серпень 1994 р.</i> Пам'ятний знак воїнам-афганцям у Києві.</p>	<p><i>2 серпня 2008 р.</i> Пам'ятник Воїнам-інтернаціоналістам у Києві на місці пам'ятного знаку.</p>
Музей радянської окупації	<p><i>30 листопада 2001 р.</i> Відкрита музейна експозиція «Забуттю не підлягає: хроніка комуністичної інквізиції», яка відображала комуністичні злочини в Україні 1917–1991 рр.</p> <p><i>2003 рік.</i> Експозиція при Товаристві Меморіал зареєстрована як музей.</p>	<p><i>10 квітня 2007 р.</i> Музею при Київській міській організації Товариства Меморіал імені Стуса дано назву «Музей радянської окупації України» за рішенням Товариства Меморіал та на численні побажання відвідувачів.</p>

* * *

Варто підсумувати загальні результати історичної політики пам'яті в Україні протягом 2005 – поч. 2010 рр.

- Особливості: інтенсифікація політики пам'яті; підняття на загальнонаціональний рівень сюжетів, що були під забороною в радянську добу та знаходилися переважно в сфері наукового дискурсу протягом перших 14 років незалежності; значна політизація відповідних практик, активне втручання політичних партій у формування місць пам'яті; інтенсифікація, продовження та завершення проектів, розпочатих у період Л.Кучми; оновлення механізмів втілення меморіальної політики.

- Позитиви: значне розширення тематики сюжетів, що перебували в фокусі державної політики пам'яті та громадських обговорень; досягнення українсько-польського примирення; актуалізація меморіальних практик; інституціоналізація, постання політики пам'яті як самостійної сфери державного управління. Для цього було створено такі організації: Український інститут національної пам'яті як орган для формування та відродження історичної пам'яті; Мистецький Арсенал – центр збереження культурної пам'яті; Музей радянської окупації України – ще один інструмент переоцінки комуністичного минулого.

- Недоліки: віктимізація національної історії, переважання трагізму історичних розповідей та комеморацій; надмірна архаїзація, етнізація та фольклоризація національного минулого; відсутність помітних державних ініціатив, спрямованих на громадський діалог і примирення; посилення політичного протистояння та міжрегіонального розколу; численні акти вандалізму як прояв війни пам'ятників. Як наслідок, регіональні відмінності з історико-етнографічних та, частково, ментальних переросли в політичні.

Загалом історична політика В.Ющенко – це інтенсивна еkleктика національних сюжетів (трипілля, козацтво, Крути, Голодомор, ОУН-УПА), меморіалізація яких була розпочата його попередниками, а також європейських механізмів утвердження пам'яті (інституції пам'яті, акції міжетнічного покаяння та при-

мирення, національне єднання навколо спільної трагедії, юридичні оцінки минулого тощо).

1. Бойко О. Д. Політичне маніпулювання: навч. посіб. / О. Д. Бойко. – К.: Академвидав, 2010. – 432 с.

2. В Симферополі відкрили пам'ятник жертвам ОУН-УПА // *Новости Крыма* // [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://news.allcrimea.net/news/2007/9/14/1189779383>.

3. Гирич І. Чому необхідно переосмислювати минуле? /Ігор Гирич, Юрій Шаповал. – К.: KAS policy paper, Фонд Конрада Аденауера, 2010. (Серія «Політична освіта»). – 45 с.

4. Культура історичної пам'яті: європейський та український досвід / [Ю. Шаповал, Л. Нагорна, О. Бойко та ін.]; за загальною редакцією Ю. Шаповала. – Київ: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2013. – 600 с.

5. Нагорна Л.П. Історична пам'ять: теорії, дискурси, рефлексії / Лариса Панасівна Нагорна. – К.: ІПіЕНД ім. І.Ф.Кураса НАН України, 2012. – 328 с.

6. Національна та історична пам'ять: словник ключових термінів / кер. авт. кол. А. М. Киридон. – К.: ДП «НВЦ «Пріоритети», 2013. – 436 с.

7. Пам'ятник «жертвам ОУН-УПА» свідчить, що владі України слід бути жорсткішою (Коментар Степана Хмари) // Інформаційне агентство УНІАН [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/politics/64658-pamyatnik-jertvam-oun-upa-svidchit-scho-vladi-ukrajini-slid-buti-jorstkishoyu.html>.

8. Портнов А.В. Упражнения с историей по-украински / А.В.Портнов. – М.: ОГИ, Полит.ру, Мемориал, 2010. – 224 с.

9. Протягом ХХ ст. в історії України було багато подій, коли українці масово знищували один одного: це I і II світові війни, громадянські війни, політичні репресії. Який з наведених шляхів рішення взаємних образ є кращим? (Динаміка, 2003–2009) / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=454.

10. Протягом ХХ ст. в історії України було багато подій, коли українці масово знищували один одного: це I і II світові війни, громадянські війни, політичні репресії. Який з наведених шляхів рішення взаємних образ є кращим? (Соціологічне опитування) / Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=287.

11. Расевич В. Ще раз про політику пам'яті / Василь Расевич // *Zaxid.net* [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://zaxid.net/news/showNews.do?shhe_raz_pro_politiku_pamy_ati&objectId=1097971.

12. Солдатенко В. Ф. Проблема політики національної пам'яті та завдання її наукового забезпечення / Валерій Федорович Солдатенко // *Національна та історична пам'ять. Збірник наукових праць.* – 2011. – Вип.1. – С. 7–25.

13. Ставлення населення України до надання воякам УПА статусу учасників національно-визвольних змагань (Соціологічне опитування) // Фонд «Демократичні ініціативи» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://dif.org.ua/ua/archive/press_releases_archive/stavlennu-uchasnikiv-nacionalno-vizvolnih-zmagan.htm.

14. Ющенко: Україна має очиститися від комуністичних символів вбивства // Українська правда. – 17 травня 2009 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.pravda.com.ua/news/2009/05/17/3946930>.

15. Як Ви можете охарактеризувати свій настрій протягом останнього місяця? (Динаміка, 2005–2012) // Центр Разумкова [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.uceps.org/ukr/poll.php?poll_id=514.

16. Яценко А. Петру дісталоя за Петлюру, «жертви» ОУН отримали за Говерлу / Анна Яценко // УНІАН. – 29 жовтня 2007 р. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.unian.ua/common/73708-petru-distalosya-za-petlyuru-jertvi-oun-otrimali-za-goverlu.html>.